

Normativització (I): l'Institut d'Estudis Catalans, unitat i variació, una qüestió ideològica i política

Joan Martí i Castell
Universitat Rovira i Virgili, IEC

Introducció

Ha estat reiteradament i justament afirmat que Pompeu Fabra fou un geni i alhora una persona hàbil per a dirigir l'elaboració de la codificació del català literari a començament del segle XX i per a fer entendre la necessitat vital que el col·lectiu dels catalanoparlants l'acceptessin unitàriament i disciplinadament.

Allò en què no s'ha aprofundit prou és en el bagatge teòric en què sustentava les seves opinions com a lingüista, gramàtic, lexicòleg i lexicògraf sobre el concepte *llengua*. Bé que és cert que s'ha subratllat que en ordenar el català Fabra aspirava a convertir-lo en llengua nacional, en canvi, no s'ha pogut suficientment sobre en quines tesis descansa aquesta idea. Pompeu Fabra coincidia amb Enric Prat de la Riba, tot i que, per raons òbvies de la responsabilitat que tenia, va haver de desenvolupar més àmpliament la concepció de com havia d'ésser una llengua que distingia una nació, la tesi de la identificació de l'una amb l'altra. I, encara que exposà ben clarament la

seva actitud en aquesta qüestió, molts dels arguments de què partí no s'explicitaren, restaren latents.

La intenció en aquesta exposició és mirar de descobrir els que em semblen més importants, a la llum d'aportacions ulteriors a l'època de Fabra.

La meua voluntat és d'assenyalar els criteris encara vigents que l'Institut d'Estudis Catalans ha heretat del Mestre i que continua aplicant en la dialèctica unitat/variació lingüística a l'hora d'establir i d'actualitzar la normativa lèxica i gramatical. No entraré en les discussions freqüents entorn de la qüestió de la importància de considerar tal o tal forma dialectal, perquè rere d'apassionaments comprensibles no sempre hi ha un suport consegüent a la consideració del model de llengua per què hom apostava; no vull, doncs, elevar a categoria allò que no és sinó anècdota. Per tant, em centraré en les aportacions de Pompeu Fabra, el qual sí que construí una teoria clara i consistent sobre com havia d'ésser la llengua que calia reordenar, a partir de diverses hipòtesis en què aprofundí sòlidament. A parer meu, ningú més no ha plantejat tan coherentment la relació unitat/variació, entesa, més enllà de voluntats personals, com un fenomen de què acaba depenent el futur de la llengua catalana com a llengua nacional.

Entre els catalanoparlants, la qüestió de la funció de les variants diatòpiques ha estat i és persistent, i preocupa de manera particular. Tanmateix, la discussió sobre aquest tema acostuma a centrar-se principalment en el punt de vista quantitatiu: quanta variació hi ha d'haver en la codificació unitària?

Simplificant, podem dir que hi ha dues posicions extremes antagoniques: o es rebutja tant com es pot, en benefici de la compacitat de la llengua, o bé se sublima, amb la consciència que cal respectar la realitat tal com és, com una riquesa de què res no es pot perdre. Entremig, hom troba tots els matisos de grau que es vulguin. Aquest punt de vista tan material, que es fixa sobretot en el nombre de formes dialectals que una llengua ha d'acceptar, recolza, nogensmenys, en alguns criteris que miren de donar sentit a la perspectiva simplement numèrica; fonamentalment es té en compte l'extensió geogràfica de la variació, a partir de la diferència del que anomenem àmbit general (dos o més dialectes) i àmbit restringit; el caràcter més o menys emblemàtic de la variació, és a dir, la valoració social que en fan els parlants, basant-se sobretot en la tradició; la documentació històrica que n'hi ha; la possibilitat que substitueixi barbarismes, etcètera.

1. Llengua i dialecte

La idea que s'ha estès del concepte *dialecte* és plena de connotacions sociolingüístiques gens banals, fruit de tergiversacions ideològiques volgudes, estratègiques.

Arreu del món és general que *llengua* es refereixi a les variants dels parlars més prestigiosos i que, en canvi, *dialecte* al·ludeixi a les de categoria menor.

Aquesta és una noció que s'ha interioritzat socialment: predomina la convicció que ésser llengua és més important que ésser dialecte. No oblidéssim que la ideologia arriba fins i tot a aplicar la denominació de dialecte a allò que és una llengua subordinada, respecte a una altra de dominant. Fins fa ben poc, i encara en queden restes, el català era titllat de dialecte respecte a l'espanyol —o, com a molt, se li'n deia *lengua regional*. Fabra afirmava:

[...] desvetllava l'atenció sobre el perill que corriem d'anar a parar a una quasi identificació del nostre lèxic i de la nostra sintaxi amb el lèxic i la sintaxi de la llengua dominadora; i, donant al mot *dialecte* una de les accepcions en què llavors solia emprar-se quan se l'oposava al mot *llengua*, expressava la temença que, si no posàvem aturador a la influència pertorbadora de l'espanyol, el nostre llenguatge literari esdevindria en certa manera un *dialecte* d'aquesta llengua (Fabra, p. 85-86).

Hom remarca que aquest plantejament d'oposició qualitativa no té cap sentit des del punt de vista lingüístic. Em sembla que cal matisar-ho. Els dialectes estan destinats a convertir-se en llengües, la qual cosa n'implica una desaparició parcial, encara que sembli paradoxal. El pas d'ésser dialecte a ésser llengua és la conseqüència de la voluntat col·lectiva dels grups humans d'ajuntar-se en projectes comuns i alhora de separar-se d'altres grups amb projectes distints. La decisió d'esdevenir nucli diferenciats condueix lingüísticament a l'establiment d'una normativa unitària mitjançant la conversió d'allò que eren dialectes en una realitat que se'n diu *llengua*, en la qual la variació geogràfica resta relativament amagada. Fer una llengua és triar, i triar implica inevitablement deixar de banda, marginar algunes solucions, perquè, si totes hi haguessin de caber, no ens mouríem mai d'un mateix estadi.

La pruija dels catalanoparlants a idealitzar la variació dialectal en l'establiment de la normativa estàndard o literària pot semblar significativament democràtica i tolerant, perquè li obre les portes de bat a bat. Però la democràcia i la tolerància són conceptes sociopolítics que no es poden aplicar en l'elaboració d'una llengua igual com s'apliquen en la vida social. Allò que justifica l'aparició d'una llengua —i una relativa i consegüent desaparició de dialectes— és la necessitat i la voluntat d'identificació en un referent únic, que ha d'ésser, per això mateix, tan poc divers com sigui possible.

Fins avui la lingüística deixava sobreentent que les llengües són primer i que els dialectes són desviacions, per degradació, posteriors cronològicament. No. El procés és a l'inrevés: primer són els parlars heterogenis, sobre els quals, quan s'ha convingut delimitar col·lectivitats, territoris, estats, nacions, s'han construït les llengües, mitjançant un procés de depuració de la diversitat lingüística i de la sublimació d'una unitat tan artificial com ineludible.

Ésser dialecte no és pitjor que ésser llengua; són dues realitats diferents: els dialectes són la base per a construir les llengües quan els grups socials ho volen i poden. Des d'aquesta perspectiva, no té cap sentit de dir que els dialectes són la corrupció oral de les llengües.

En les comunitats en què la variació diatòpica és feble, com és el cas de la catalana, és difícil que un sol dialecte esdevingui la llengua que absorbeix la resta de dialectes, però és inevitable una valoració tan absurda com real, que separa els dialectes millors dels que no ho són tant, o fins i tot dels que es consideren dialectes dolents: el barceloní, el gironí tenen unes connotacions socials molt més positives que els parlars de les terres de Ponent o que els meridionals.

La unitat de qualsevol llengua es plasma en la preceptiva, amb la presència adequada de la variació que la caracteritza; els desequilibris hi atempten, tant si actuen per defecte com si actuen per excés. Pompeu Fabra ja va advertir dels perills de la dialectalització com a instrument separador, producte de l'afluïment del sentiment de pertinença a una mateixa única col·lectivitat lingüística. Tingué consciència que una cosa és la preceptiva i l'estàndard, i una altra, la descripció exhaustiva d'una llengua. Fabra no caigué mai en l'error de pensar que una llengua és un collage indiscriminat de varietats de parlars. Una llengua és el símbol per excel·lència de la unitat d'un poble, que la té com l'element més important de cohesió. El Mestre entenia que «havem de voler que el dialectes visquin pel bé de la llengua literària, que incessantment té necessitat de recórrer a ells per al seu renovellament i creixença; però pensem que una llengua literària, una llengua nacional, és alguna cosa més que un conjunt de dialectes, i que tots els nostres esforços han d'endrecar-se a aconseguir-ne la més gran unitat possible» (*Almanac de la Revista. Any 1919*).

Els parlars són la realitat quotidiana, que es distancia més o menys, encara que generalment molt sensiblement, d'allò que hom ha acabat elegint com a referent lingüístic d'una comunitat. Es produeix un moviment, l'eix central del qual és el símbol establert, respecte al qual es pot parlar d'adhesions i desercions, segons la voluntat de fondre's realment en un sol grup unitari major o, en canvi, de mirar de fer renéixer el grup menor, que se sent com a propi i al qual no es vol renunciar. Aquesta darrera actitud no és rar que romangui latent, en el sentit que els parlants no gosin fer pública llur posició dissident; que entenguin que èticament cal semblar solidari del grup gran.

En un ordre diferent, l'estratègia de la separació pot tenir més d'una direcció: pot mirar de portar al revifament de grups considerats més petits dins el grup major, amb la defensa històrica i sincrònica del localisme; o bé pot tendir cap un objectiu molt distint: cercar l'hostilitat envers un grup, per tal d'apostar a favor d'un grup diferent, que es considera encara més important i beneficiós que el propi, tot i que sigui estrany des del punt de vista històric.

Els filòlegs es refereixen a la unitat de la llengua catalana a partir de percentatges de semblances i dissemblances entre els seus parlars. Recorren al grau de similitud o de diferència per a distingir llengües, perquè és un indicador aparentment tan lògic que ningú no s'adona fins a quin punt és fals. Considerant la distància que hi ha, posem per cas, entre el sicilià i el llombard, o entre el romà i el venecià, es desploma immediatament el castell del criteri de la intel·ligibilitat per a identificar llengües i establir-ne fronteres. I potser no cal anar tan lluny ni a exemples tan ostensiblement evidents: quantes vegades un català del Principat no acaba

d'entendre prou bé un parlant de la pagesia de Maó o un mariner d'Alcúdia? Però no per això es qüestiona la unitat lingüística.

Amb la segregació politicoadministrativa s'han distanciat entre si els territoris de llengua catalana i s'han aflluixat llurs lligams històrics. Un resultat objectiu lingüístic d'aquest fet és la predisposició a no entendre's: un barceloní, es diu, no entén un maonès o un alguerès o un perpinyanès. No és ben bé en la interintel·ligibilitat on hi ha la raó de les diferències de llengües. La unitat d'una llengua no es delimita per les semblances o dissemblances en l'estructura gramatical i lèxica —que hi tenen, tanmateix, llur importància—, sinó per la voluntat sociopolítica de voler formar part d'una nació o d'una altra, d'un grup, d'un poble o d'un altre. Si un parlar que avui és d'una llengua en el futur serà d'una altra, el motiu no l'hurem de cercar en el fet que tinguin solucions fonètiques, gramaticals i lèxiques més o menys diferents dels altres parlars, sinó en el fet que s'haurà decidit col·lectivament que no es vol ésser parlant de la llengua originària; les diferències lingüístiques s'utilitzaran com a argument prioritari, però no en seran la raó de fons.

2. El prestigi de la variació: autoodi i autoestima

D'antuvi, vull destacar un procés que és compartit per tots els sistemes lingüístics i que és producte d'uns condicionants que pesen decisivament en l'ús de les llengües: el de la mundialització, que duu inexorablement a l'homogeneïtzació.

Al marge de la valoració que mereixi aquest fenomen, el segle XXI es caracteritza per una obertura i una mobilitat universals que superen les fronteres i que posen en contacte directe a qualsevol lloc persones, cultures, llengües. I tot indica que aquesta dinàmica serà encara més activa en els propers anys.

La causa n'és, sobretot, d'una banda, la situació socioeconòmica mundial, i, de l'altra banda, la transcendència dels mitjans de comunicació, especialment dels audiovisuals.

En aquest anivellament, hi pesen els equilibris internacionals, nacionals i estatals de força i de poder, de manera que els grups més hegemònics són els qui també estableixen els models culturals i lingüístics que acaben imposant-se als altres models, dels grups més febles.

Això justifica que l'anglès hagi esdevingut imprescindible en la formació de les persones, sigui quina sigui llur professió: és la *lingua franca*. No debades, als Estats Units d'Amèrica predomina una formació escolar en què, en general, no hi ha cap sensibilitat respecte a l'enriquiment que suposa conèixer altres llengües que la pròpia. La raó és clara i contundent: no les necessiten.

Si, en lloc de situar-nos en una perspectiva universal, baixem a la realitat més particular, podem fer dues consideracions que ens afecten: d'un cantó, que el poder més fort, el de l'Estat, intenta imposar les seves pautes de comportament, ideològiques, culturals, etcètera, a tot el

seu territori. Entre els catalans, lingüísticament, això es tradueix en la prepotència de la llengua espanyola per damunt de qualsevol altra de les oficials a l'Estat. D'un altre cantó, en l'escala nacional dels territoris de llengua catalana, la metròpolis de Barcelona exerceix la seva capacitat d'influència, la qual tendeix també a l'anivellament, a la igualació, respecte a la resta de ciutats, viles i pobles. El resultat és la preponderància dels parlars centrals, en perjudici dels que podríem dir-ne *perifèrics*.

No és fàcil fer-ne una valoració moral, del fenomen; vull dir que no és fàcil afirmar si és positiu o si és negatiu. Simplement és, i probablement té aspectes positius i en té de negatius.

Vegem-ne algunes premisses bàsiques.

Primera: als territoris de llengua catalana s'està produint des de fa molts anys l'enfortiment dels parlars d'una zona i el consegüent afebliment de la resta.

Segona: aquesta realitat no és una característica exclusiva ni especialment distintiva dels territoris de llengua catalana. És universal. I afecta, no solament les llengües i els parlars, sinó que transcendeix tot el comportament humà, tot allò que anomenem *cultura*.

Tercera: com a resultat del que acabo de dir, és general una actitud d'allò que en sociolingüística es coneix amb el nom d'*autoodi* respecte a les variants dialectals no privilegiades; actitud que és proporcionalment major com més allunyades se sentin dels parlars centrals hegemònics. I, és clar, es genera paral·lelament una actitud d'autoestima respecte als dialectes centrals i orientals o dels que en són pròxims.

Quarta: en totes les comunitats es verifiquen les dues actituds, la d'autoodi i la d'autoestima. Dit altrament, arreu hi ha un dialecte o uns pocs dialectes que són els de prestigi, per raons històriques diverses: poder cultural, polític, econòmic; situació geogràfica; etcètera. La resta de la variació hi està subordinada.

Cinquena: la anormalitat lingüística en què viuen els territoris de llengua catalana des de fa segles afecta molt directament les actituds que he descrit, en el sentit que torna particularment sensibles els catalanoparlants; anòmalament sensibles respecte a la diversitat dialectal i al paper que aquesta ha de jugar en els usos de la llengua. L'explicació és fàcil: com que estan acostumats a viure lingüísticament subordinats des de la perspectiva estatal a una llengua dominant, l'espanyol, el francès o l'italià, i a estar, doncs, a la defensiva contra l'opressió d'uns idiomes forans, aquesta predisposició s'estén a l'àmbit dels dialectes i els posen també a la defensiva respecte als més valorats dins la mateixa llengua catalana.

La dinàmica de la vida moderna amenaça seriosament els dialectes actuals, per la via de l'estandardització. Lentament, però sense aturador: la introducció de formes lingüístiques noves de les àrees centrals i orientals fa que es barregin amb les més tradicionals d'altres zones i, després de conivir-hi un temps, que pot ésser més o menys llarg, és fàcil que acabin imposant-s'hi definitivament i substituint les originàries genuïnes.

Aquesta pressió dels dialectes hegemònics és particularment forta en el català, perquè es tracta d'un idioma especialment unitari i macrocèfal, si el comparem, per exemple, amb la resta de les llengües romàniques. I, és clar, com més iguals són els dialectes diatòpics, més fàcil és la via lliure del fenomen de l'anivellament.

Diversos treballs de dialectologia social demostren que, en els parlars locals més perifèrics, entre els usos dels dos extrems generacionals hi ha una gran separació: les persones de més edat mantenen encara les solucions autòctones; a l'altre extrem, les més joves han assimilat les dels parlars centrals i orientals; i, entremig, hi ha una generació pont, de transició, que coneix i usa solucions tradicionals al costat de les innovadores.

En un treball de contrast d'ús lingüístic entre tres generacions de quatre localitats que jo mateix vaig fer («Dialectologia social. Estudi de les localitats de Marçà, la Torre de Fontaubella, Margalef de Montsant i Alió». A: VENY, Joan; PUJALS, Joan M. (cur.). *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Tarragona-Salou, 1-5 octubre 1985*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986. [Biblioteca «Abat Oliba»; 48], p. 545-583), amb un total de 329 ítems de l'enquesta que vaig passar-hi, les respostes en què coincideixen totes tres generacions no arriben ni a la meitat! Les dues generacions més joves ignoren el terme dialectal autòcton, que han substituït pel terme estàndard o, de vegades, per un castellanisme.

Les variacions són més abundoses en les zones de frontera dialectal, perquè l'intercanvi lingüístic de dialectes diferents és molt més freqüent. Les poblacions interiors són més estàtiques, més conservadores lingüísticament, perquè hi és més difícil el contacte amb les variants estàndard.

Em refereixo a recerques realitzades fa uns quants d'anys; avui ja no és possible detectar el manteniment dels trets genuïns ni en les persones més velles; han esdevingut fòssils, arcaïsmes.

Totes les generacions, tanmateix, acostumen a coincidir en un pensament que denota una ideologia lingüística profunda molt determinada: consideren que les variants autòctones són més vulgars, de vegades fins i tot grolleres, poc cultes, etcètera (és l'autoodi); consideren les que els arriben de fora pròpies de la modernitat, les que responen al geni de la llengua, les de la distinció, les més pures, i així endavant. En aquesta ideologia, s'hi reflecteix genèricament l'oposició de la cultura rural (autoodi) i la cultura urbana (autoestima).

Aquesta mena de complex lingüístic desemboca fàcilment en una situació de veritable diglòssia, segons la qual els dialectes centrals i orientals funcionen com a parlars alts, i els occidentals, meridionals o balears, com a parlars baixos. I afecta tots els nivells de la gramàtica: la fonètica, la morfologia, la sintaxi i el lèxic, encara que possiblement és en el lèxic i en la fonètica on es té més consciència de les diferències: són els més identificadors de la procedència geogràfica dels parlants.

Això no obstant, afirmar que els dialectes desapareixen és afirmar una cosa impossible. La llengua, com a símbol abstracte que és, no podrà deixar mai de fer-se realitat material en els

dialectes, en un procés de retroalimentació permanent. Ningú no parla del tot d'acord amb la codificació simbòlica, encara que, segons la situació sociolingüística, la distància entre el parlar concret i la realitat simbòlica és més o menys accentuada: a major anormalitat, major distància, i viceversa. Si la distància es fa massa gran, el perill de pèrdua de valor del símbol pot fer desaparèixer les llengües.

Hi ha, doncs, un fet evident: la variació diatòpica continuarà viva mentre continuï viva la llengua, perquè no existeix cap idioma que no s'hagi de definir com el conjunt dels parlars de tot el seu territori; com el resultat d'una abstracció treballada que els valora tots, però en què cap no es veurà reflectit completament.

3. La divisió politicoadministrativa dels territoris de llengua catalana: incidència en la variació

És evident que la divisió politicoadministrativa dels territoris de llengua catalana afavoreix, com he dit suara (veg. 1.), el distanciament entre si i, doncs, lingüísticament col·labora a fer llurs habitants més estranys que no conciutadans entre les comunitats autònomes. Una de les repercussions afecta la intel·ligibilitat. La fluïdesa en les relacions que comportaria que no estiguessin dividits administrativament facilitaria una intercomprensió sense dificultats. La fragmentació justifica, per exemple, que els mitjans de comunicació de Catalunya cerquin de tenir-hi una presència especial de la diversitat dialectal. Probablement això no caldria en una situació política diferent, perquè les televisions locals ens acostarien adequadament la variació. L'homogeneïtzació que poden aconseguir els mitjans de comunicació en realitat juga a favor del concepte de llengua nacional, al marge de la competència suficient dels professionals i del rigor de cada mitjà a aplicar la normativa general.

Als territoris de llengua catalana, els ha tocat de viure més separats que no convindria: sia per estats diferents (Espanya, França, Itàlia), sia per comunitats autònomes distintes dins l'Estat espanyol (Balears, Catalunya, País Valencià, Aragó). Aquesta determinació, que no és gens casual, sinó planificada des del centralisme, obstaculitza la concepció de col·lectiu cohesionat; i una de les conseqüències d'aquest obstacle és que s'hi sublimin les diferències dialectals. Això justament, entre d'altres objectius, és el que hom pretén, ja que, en la mesura que es magnifiquen, la unitat que dona com a resultat la consciència d'una sola llengua té moltes dificultats de fer-se mai efectiva o bé de subsistir. És fàcil que es produeixi el fenomen contrari: que els parlants de determinades variacions reaccionin contra la unitat i intentin elaborar noves llengües des de llurs dialectes. Aquesta actitud és ben vista pel poder centralista, perquè molt sovint, a la fi, allò que s'esdevé no és que hom aconsegueixi construir un idioma distint, sinó que acabi assimilant definitivament la llengua oficial del dit poder: aquest, doncs, amplia el seu domini lingüístic i, al mateix temps, afebleix i escapça el domini lingüístic d'una altra llengua.

La clarividència que Pompeu Fabra tingué respecte a aquesta qüestió és palesa en les paraules següents:

D'una manera especial voldria que en aquests moments recordéssiu els nostres germans de València i de Mallorca, units tots ells amb nosaltres pel lligam multiseccular de la nostra llengua. Uns articles de la Constitució de la República Espanyola —obstacles legals nous, inexistents fins ara— volen privar el nostre acostament polític, en una eventual federació de totes les Terres Catalanes. Però si hi ha qui vol posar obstacles a la nostra unió política, no hi ha qui ens pugui privar de mantenir una sincera i cordial germanor espiritual entre les terres que foren una sola per llur història, que ho són encara per la llengua i que esperem que seguiran essent-ho demà per la voluntat de llurs fills. És per això que us proposo que aquesta Junta general vulgui trametre una bullent salutació als nostres germans de València i de Mallorca, testimoniatge d'afirmació de la nostra unitat nacional (*La Nostra Terra*, 1932, p. 136).

Observem que fa referència a la «voluntat de llurs fills», com a condició ineludible, en augurar la unitat dels territoris de llengua catalana (veg. *I.*).

La política que no respecta la realitat històrica que ha ajuntat o separat territoris culturalment i lingüísticament amenaça la cohesió dels qui tradicionalment estaven units. El collage administrativament dispers que es persegueix reproduceix en petit allò que en gran es dona entre realitats lingüísticament diferenciades; és a dir, com que es viu separatament com a comunitats reconegudes de dret, es sobrevaloren les especificitats peculiars de cada territori respecte als altres amb qui es comparteix idioma i cultura, de manera que els trets distintius que conviurien en una normal dialèctica dins una gran comunitat, es converteixen en elements de reivindicació identificadora que actuen com a separadors d'un tot. La variació que històricament havia conviscut amb la resta i que posteriorment se centra en una demarcació amb règim autònom genera l'enfrontament i la fragmentació de col·lectius sòlidament constituïts.

4. La reivindicació de la variació als territoris de llengua catalana

La pruija que distingeix els catalanoparlants a defensar la variació dialectal en l'establiment de la normativa estàndard o literària no sempre parteix de la consciència de la importància final d'allò que es reclama. Obrir les portes a la variació diatòpica no és una posició de democràcia ni de tolerància, com he dit suara (veg. *I.*); és una determinació que pot modificar i que modifica la voluntat d'identificació en un referent únic, tan poc divers com sigui possible, que complau el desig majoritari de pertànyer a un sol grup lingüísticocultural.

La comunitat catalanoparlant té unes posicions especials davant el problema dialectal, que no tenen els parlants d'altres col·lectius. L'explicació d'aquesta especificitat rau en el fet de la anor-

malitat lingüística general i secular que pateix. En el «Pròleg» que Antoni M. Badia i Margarit escriví al manual *Llengua catalana*, que vaig publicar l'any 1986 (Barcelona: Edhasa), hi diu:

La primera impressió que produeix aquest llibre és la seva 'normalitat' [...]. Tanmateix, la normalitat de què parlo és més aparent que real [...]. També cal destacar-ne l'atenció a la dialectologia. Per cert, haig de confessar que, d'antuvi, jo tenia les meves reserves quant a l'extensió que l'autor hi havia concedit als diferents parlars de la llengua. Sempre he dit que tots plegats n'hem parlat massa, dels dialectes, cosa que ha pogut suggerir l'existència d'unes clivelles que en realitat no ho són, vist que la llengua catalana és una de les més unitàries dins el conjunt de la Romània lingüística» (p. 7-8).

A les societats en què els idiomes es troben en una situació normal, no acostuma a haver-hi neguits entorn dels tipus d'ús lingüístic. Entre els catalanoparlants, en canvi, la llengua és una preocupació molt estesa, no reservada exclusivament als especialistes. És que les circumstàncies històriques han obligat i obliguen encara a ésser-ne vigilants permanents, perquè no se substitueixi definitivament.

En aquest sentit, l'actitud social respecte als dialectes és resultat de la situació subordinada i de perill a què estan sotmesos.

Convé que no es caigui en errors d'interpretació que són greus, perquè tendeixen a fer creure que determinats fenòmens només passen en els territoris de què hom forma part. Qualsevol llengua de cultura, si vol mantenir-se com a tal, ha de sacrificar i de fet sacrifica parcialment els dialectes, en benefici de la unitat cohesionada que ha de tenir. I m'apresso a dir que el cas del català, comparativament, és dels que ha pogut i ha volgut fer menys sacrificis, menys marginació dialectal.

Si un grup de parlars no assoleix una unitat elaborada ni la manté per damunt de la diversitat, mai no podrà constituir-se llengua, perquè es mantindria en una fragmentació que provocaria l'existència de micro sistemes tancats, vàlids cadascun per a poquíssimes persones.

La unitat elaborada respon a la voluntat d'un autocontrol acceptat en la manera d'expressar-se, que identifica i alhora diferencia, amb uns valors culturals hegemònics.

Un altre aspecte de la qüestió complexa de la variació en què els catalanoparlants es comporten també de manera peculiar és el de la reclamació sovint excessiva del seu ús públic. A cap italo parlant o anglo parlant del Regne Unit, sigui de la localitat que sigui, no se li acudirà de recórrer en els mitjans audiovisuals als localismes lingüístics en adreçar-se a tots els conciutadans. Òbviament, en trobar-se amb els veïns de la seva vila, ciutat o poble, els parlarà amb el dialecte que els uneix; i, en un esglaó entremig, en parlar en un mitjà de comunicació local, no general, usarà uns recursos potser no tan marcats per la variació, però en què aquesta tindrà un paper important.

És clar que cal, doncs, saber diferenciar situacions. La variació dialectal ha d'emprar-se habitualment, però també adequadament; és a dir, sense sentiments que els subvalorin ni actituds que els sobrevalorin.

De la mateixa manera que en l'àmbit general de la comunicació resulta inoportú, erroni, servir-se de les varietats locals, perquè cal emprar-hi l'estàndard, en l'àmbit restringit és inadequat no recórrer en la mesura que sigui al dialecte propi.

No acceptar aquest principi bàsic és o bé fer demagògia o bé ignorar les beceroles de la història de totes les llengües.

Òbviament, pel que fa, per exemple, a l'ensenyament escolar, els infants i els joves de tots els territoris de llengua catalana tenen el dret i el deure d'aprendre el català estàndard i literari, en el qual trobaran amb més o menys freqüència, elements de llur parlar. I si no aprenen aquests nivells d'ús, se'ls condemna a no poder tenir unes relacions normals amb la resta de la comunitat de què formen part; se'ls en separa.

La qual cosa no exclou que els ensenyants aprofitin la pràctica dels parlars familiars dels alumnes per a fer tots els contrastos de què siguin capaços entre aquests i la unitat supradialectal. I això val per a la fonètica, la morfologia, la sintaxi i el lèxic.

Així, doncs, al meu entendre, és recomanable, i fins i tot necessari, que els infants aprenuin, especialment les primeres lletres, amb mestres o professors amb qui comparteixen generalment el dialecte, però per tal de fer, al capdavant, millor i més eficaçment el salt a l'estàndard comú unitari i al català literari. A l'«Advertiment» de la *Gramàtica catalana. Curs mitjà* de 1918, Pompeu Fabra expressa aquest desig de manera molt pedagògica:

No totes les formes nominals, pronominals i verbals que existeixen en els diferents parlars catalans són admissibles en la llengua literària, ni totes les formes admissibles podien ésser consignades en aquest curs mitjà [...]. Això fa indispensable el present advertiment als mestres per a aquells casos en què la forma consignada en el llibre no sigui l'habitual en el dialecte de llurs deïxebles. En tant que aquella serveix (parts I i II) per a il·lustrar una definició o explicació qualsevol, cal que el mestre la reemplaci per la forma usual en el parlar dels alumnes: allí on diu, per exemple, que l'article és *el*, caldrà que el mestre reemplaci aquest *el* per *lo* si en el parlar dels alumnes l'article és *lo* i no *el*; allí on diu que el pronom de primera persona és *jo*, *nosaltres*, podrà igualment convenir que el mestre reemplaci *nosaltres* per *naltros*. Però més tard, no ha de deixar mai de fer-los conèixer la forma consignada en el llibre (*el*, *nosaltres*) [...] un mestre del Camp, per exemple, ensenyarà als seus alumnes que no els cal escriure *nosatros* sinó *nosaltres*, ni *aquet*, sinó *aquest*, ni *capiguer* sinó *cabre*.

Penso que cal desdramatitzar els neguits entorn de la variació en la preceptiva de la llengua catalana. Té una gramàtica i un diccionari acadèmics molt més oberts en aquest sentit que no els de les altres llengües romàniques.

I no es pot oblidar que, des d'interessos malèvols, es vol fer creure que la comunitat lingüística catalana té uns marginats dins l'Estat espanyol, l'única salvació dels quals és separar-se del català, amb la bandera d'una llengua pròpia diferent.

5. Unitat i variació: una qüestió ideològica i política

Si tenim en compte que, llevat d'alguns criteris molt generals a què he fet esment (veg. *Introducció*), en cap llengua no hi ha un sistema objectiu que permeti establir el percentatge de cadascuna de les variacions diatòpiques amb què compta, haurem d'acceptar que llur inclusió en la normativa és una qüestió fonamentalment ideològica. I que, doncs, l'acostament o l'allunyament a la unitat sòlida responen a conceptes de què hom pot ésser-ne més o menys conscient, però que a la fi tenen a veure amb l'autonomia que hom vol atorgar a cada idioma i al grau de representativitat nacional que hom desitja que tingui. I els marges en aquestes solucions van des de la idea compacta infrangible de nació, fins a una concepció de fragments que cal diferenciar *versus* una unitat en què hom creu poc, que pot tocar i que toca el secessionisme.

Si admetem que l'equilibri entre unitat i variació és una qüestió ideològica, haurem d'admetre ensems que acaba essent una qüestió política, ja que les ideologies de tota mena es reflecteixen sempre en interessos de poder. La crítica al fet que es manipulin políticament les llengües és més pedagògica que no pas fonamentada. L'exigència que se sotmetin solament a criteris científics, de la ciència del llenguatge, respon, més que al desig d'objectivitat, a la voluntat que no pateixin interferències abusives. Allò que no és coherent és acceptar que *llengua* i *nació* són dos conceptes estretament fusionats i rebutjar, en canvi, que les llengües hagin de barrejar-se amb la política, ja que les nacions es creen, es configuren, es consoliden, es debiliten i desapareixen en aquest àmbit i per motius d'aquest àmbit. Que un govern tingui un espai que es dedica exclusivament a la planificació de la política lingüística és una prova evident que les llengües hi estan lligades. No solament pel que fa a l'ús social llur, sinó també pel que fa a la normativització: el tractament de la variació en la defensa del purisme o del populisme; l'acceptació més o menys fàcil de neologismes, de manlleus; el control i l'autocontrol en la qualitat dels productes lingüístics per part de l'Administració, de l'escola, dels mitjans de comunicació, etcètera, són aspectes que depenen de la política dominant i que en la societat, com s'esdevé amb qualsevol ideologia, compten amb adhesions a tendències diferents i fins i tot contràries.

Hi ha fenòmens que no es poden sotmetre a regles rígides, a una sistematització clara. Les ciències socials i humanes en són l'exemple més eloqüent. En efecte, a l'hora de definir *llengua*, *dialecte*, *nació*, *país*, *pàtria*, etcètera, no es troben termes semblants a aquells amb què enunciem una llei, un principi de les ciències anomenades *exactes* o *experimentals*.

Probablement sorprendrien la majoria de ciutadans de qualsevol comunitat asseveracions com: una persona i una col·lectivitat parlen la llengua que volen, la que decideixen parlar. Una persona i una col·lectivitat són de la nació que volen, la que decideixen que és la seva; i així endavant. Conceptes tan essencials com *llengua* i *nació* es defineixen substancialment a partir de la voluntat i els interessos de les persones i dels col·lectius. Vet aquí per què si

hom pregunta què és una nació, què és una llengua, què és un país, què és la pàtria, etcètera, es troba amb una diversitat insostenible de respostes i, encara més, amb silencis aclaparadors.

Repetim sovint que Pompeu Fabra introduí i defensà el concepte *llengua nacional* i potser no som prou conscients de què significa exactament aquesta afirmació. Fabra sabia que en la consideració de les llengües els aspectes ideològics són fonamentals. Sabia que «fer» una llengua és entrar en un procés d'elaboració en què s'ha d'arribar a una normativització que té poc a veure amb la realitat, que és una abstracció, que funciona simbòlicament, més enllà dels usos quotidians. I això significa triar. I sabia, en suma, que aquest objectiu obliga inevitablement a marginar.

6. De dialectes a llengües: heterogeneïtat *versus* homogeneïtat

Les històries de les llengües no són sinó les transformacions des de l'heterogeneïtat fins a l'homogeneïtat; transformacions que per llur caràcter no són mai definitives ni tancades: una homogeneïtat sempre pot fragmentar-se en heterogeneïtat; tot depèn dels equilibris de força entre els territoris, dels interessos polítics, econòmics, socials, etcètera.

D'una determinada variació territorial pot néixer una sola llengua o moltes, segons les possibilitats, les necessitats i les voluntats de les polítiques hegemòniques; avui parlem diversos idiomes que deriven del llatí; podríem parlar-ne un de sol, si no s'hagués pretès de diferenciar i contraposar distints projectes nacionals, cadascun dels quals exigint una llengua que els identifiqués i els distingís allora.

Els pobles no es formen predeterminadament, metafísicament; són el producte de la decisió de les persones d'ajuntar-se i de separar-se, i les llengües en són un instrument decisiu.

Això explica que els estats-nació es basin en l'homogeneïtat a partir exclusivament d'una sola ètnia, d'un sol grup; la reivindicació de les llengües alternatives és l'opció de les nacions sense estat. Una ètnia, un grup, s'apropia de l'estat i procura netejar totes les altres ètnies, tots els altres grups, mitjançant la negació de la significació social de totes les altres llengües de l'estat que poden utilitzar-se per a construir identitats col·lectives diferenciades, que podrien reclamar un estat plurinacional o fins i tot arribar a crear nous estats-nació.

7. Oralitat i escriptura: materialitat i abstracció

Per a la filologia i la lingüística, tradicionalment l'escriptura ha estat objecte de mitificació, tot oblidant que és en l'oralitat on més normalment i habitualment es practica la comunicació; l'escriptura és relativament excepcional. Es tracta d'una mitificació més aviat elitista, producte

d'haver trobat en els textos escrits el reflex de l'alta creació i de l'alt pensament. Posteriorment, s'ha reivindicat l'oralitat, subratllant justament que és la producció lingüística més abundant, espontània i lliure; per tant, la que més es correspon amb la realitat, la menys artificiosa.

Les dues posicions tenen prou fonament. Els qui fan tan preminent la llengua escrita li estan atorgant el caràcter que li correspon. Així mateix, els qui defensen l'oralitat com a material principal d'anàlisi potser no són prou conscients que allò que fan és oposar-se a voler amagar la diversitat dels parlars, defensar la variació de registres, la diversitat dialectal.

La realitat és la variació diatòpica, diastràtica i diafàsica; però la variació està destinada a convertir-se en abstracció, esdevenint llengua.

La unitat dels idiomes acaba dependent de l'establiment de l'escriptura, és a dir, de l'establiment del seu codi, de les convencions gràfiques acceptades per un col·lectiu. I l'acceptació es tradueix en la voluntat de remarcar igualtats i diferències. Les unes i les altres se sublimen, segons els interessos d'unió o de separació, respectivament, de grups humans i de territoris. En els processos que aquests fenòmens comporten, són decisius els propòsits de les classes polítiques que participen dels governs i, doncs, del poder. Malgrat tot, és evident que la proximitat o la llunyania objectives entre parlars facilita o dificulta l'intent d'ajuntar-ne diversos en una mateixa llengua.

La relació entre cohesió, compacitat i llengua escrita única és clara. La unitat del nivell escrit amaga la variació real, que continua existint naturalment en l'ús habitual oral. Al mateix temps, a l'hora de construir el codi ortogràfic, es procura de distanciar-lo de cap altre i especialment dels qui puguin ésser més amenaçadors, que són generalment els més acostats geogràficament. Aquesta és la tasca que va dur a terme Fabra, conscient de la funció de la llengua literària. Els seus enemics coetanis se n'adonaren, i fou criticat perquè feia —deien— una gramàtica la finalitat de la qual era també allunyar-se de la gramàtica castellana. Segurament que no acabaven de comprendre'n els motius; ni els enemics ni els amics de Fabra. Ell mateix es defensà a Madrid amb les paraules ben significatives següents: «Os aseguro que no es cierto que, como se ha dicho, en esta obra ha habido deseo de separar arbitrariamente el catalán y el castellano. Se han quitado de la lengua los castellanismos impropios, pero nunca ha habido odio, que sería ridículo...» (Lamuella-Murgades, p. 191). Respecte al distanciament de l'espanyol, digué, per exemple: «Jo he arribat a vegades, quan se'm demana el substitut exacte de tal o tal castellanisme, a no saber-me greu d'haver de dir que no n'hi ha cap; perquè, certament, en molts casos *és convenient que no n'hi hagi*, per tal que el vocabulari català no sigui servil de l'espanyol [...] *hi ha d'haver coses que no han de poder-se dir en català com es diuen en espanyol*» (la cursiva és meua) (Fabra, p. 96-97).

Les llengües són el resultat d'una elaboració històrica artificial, que és possible, volguda i necessària, i que se centra en l'escriptura. El que passa és que, com a símbol extern principal d'una comunitat, es procura que l'objecte llengua es percebi com una realitat natural, amb una història independent i anterior als seus parlants, als quals s'imposa. És aquesta intenció

la que justifica que se cerquin apassionadament les actes fundacionals de cadascuna i que es procuri que siguin com més antigues millor.

L'escriptura, sense ésser pròpiament la llengua, és el mitjà pel qual se'n fa o se'n desfa la idea. I s'estableix a partir de la concepció d'un territori que es consolida com a comunitat, com a poble, com a nació.

Molt més que no les semblances o dissemblances fonètiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques, allò que caracteritza decisivament una llengua tot diferenciant-la de les altres és una realitat tan convencional com l'ortografia.

8. La variació: un tresor de dues cares

A principi del segle passat, Enric Prat de la Riba expressava idees com la següent: «Tota societat tendeix a constituir per ella mateixa una llengua, o almenys, una forma determinada de parlar, *que uneixi més íntimament sos membres components y al unir-los entre sí els separi dels demés*» (la cursiva és meua) (*Primer Congrés*, p. 666).

Com que les llengües, des de la voluntat simultània de les societats d'identitat i de diferenciació, afavoreixen decisivament les comunitats, consegüentment la realitat de l'oralitat, la variació dels parlars, es poden manipular, en el procés d'elaboració de l'escriptura, segons que convingui ajuntar o separar.

Pompeu Fabra deia: «A tot arreu del món, quan en un domini lingüístic s'ha produït una literatura, veiem formar-s'hi, i regnar per damunt de la llengua parlada multiforme, una llengua literària filla d'un *llarg i acurat procés de selecció i de fixació*, i això s'esdevingué en les terres de llengua catalana, i els catalans tinguérem la nostra llengua nacional, *on traspuaven a penes les diferències dialectals de la llengua parlada*» (la cursiva és meua) (Fabra, p. 76). Al meu entendre, aquestes paraules són probablement les més significatives per a delimitar el seu concepte de «llengua nacional» de manera correcta: una selecció que silencia necessàriament la variació. Ningú abans que ell no ho digué en termes tan clars. O potser hauríem d'anar a l'objectiu del Dant de superar la variació lingüística per tal d'arribar a un vulgar il·lustre, que exposa a *De vulgari eloquentia*. Des d'aquesta perspectiva, Fabra relacionà sempre llengua i nació, insistint que la unitat o la fragmentació d'una implica la unitat o la fragmentació de l'altra: «Diu [Pompeu Fabra] que l'idioma i la Pàtria són una mateixa cosa, puix que quan es tracta de retrobar la unitat de la Pàtria es troba la unitat de l'idioma. Demostra la unitat de l'idioma i que sols al mateix temps que es debilitava l'esperit nacional fou acceptat l'existència de tres dialectes: valencià, català, mallorquí. [...]. Parlant tots el mateix idioma serem un poble fort i lliure» (*La Nostra Terra*, 1932, p. 165-170). Així mateix, Fabra signà el manifest «Desviacions en els conceptes de llengua i Pàtria» (Lamuela-Murgades, p. 285-289), on es declara:

La concepció de la nostra Pàtria com a formada únicament pel territori de l'actual Generalitat, és a dir, la seva reducció a una de les regions que la integren, fruit d'un afebliment de consciència nacional. [...] La nostra Pàtria, per a nosaltres, és el territori on es parla la llengua catalana. Comprèn, doncs, de les Corberes a l'Horta d'Oriola, i de les comarques d'Aragó a la Mediterrània. Composta de quatre grans regions —Principat, València, Balears i Rosselló— amb interessants característiques pròpies cadascuna d'elles, cal conservar, en tots els ordres, llur personalitat, que ens dona una tan gran riquesa d'aspectes. No existeix cap perill —ni cap desig— d'absorció d'una regió per les altres. Fóra contradictori a la tradició històrica i a l'esperit liberal del nostre poble. Respectuosos amb aquesta diversitat, ens cal, també, adquirir plena consciència de la nostra unitat i enfortir-la convenientment [...]. Allà on aquesta unitat ha de manifestar-se amb més energia és davant els altres països, en el contrast entre nacional i estranger és on més hem d'enfortir el sentiment de pàtria, per damunt de les diferències regionals.

Novament trobem la relació de la unitat i la diversitat nacionals amb el desig personal i col·lectiu.

El procés de selecció i de fixació implica la marginació de solucions vives i l'elecció de les de més prestigi i neutres, en el sentit ampli d'ambdós termes.

Les característiques accentuades de cada lloc són un tresor de dues cares. Les especificitats es poden remarcar com a constituents d'una unitat més gran, però també es poden tractar com a trets que no encaixen en aquesta unitat major i generar així el sentiment de secessió.

En els corrents secessionistes, mai no s'arriba a complaure el desig de qui els defensen en el grau d'acceptació de la variació; a major consideració dels localismes, major sol·licitud d'admetre'ls, sense límits, en un procés que teòricament i pràcticament arriba a la separació definitiva, a la divisió de llengües diferents.

Vet aquí que la perspectiva per la compacitat de la llengua catalana, com ja veia Pompeu Fabra, no pot ésser mai la concessió en contra de la unitat; l'obertura il·limitada o excessiva a la variació o és demagògica o —pot ésser el mateix— respon a la consciència que hom perd força, poder enfront d'un altre, que en guanya.

En morfologia és molt més difícil d'aconseguir la uniformació; no solament difícil, ans impossible: si un dialecte diu *pateix* i un altre *patix*, si un dialecte diu *canto* i un altre diu *cante*, i un altre *cant*, l'adopció en la llengua escrita d'una forma única no pot ésser sense sacrificar l'una o l'altra d'aquestes variants dialectals. Sortosament, però, el català és un idioma prou homogeni perquè l'acceptació de les diferents formes dialectals no comprometi d'una manera greu la unitat de la llengua escrita» (*De la depuració de la llengua literària*. A: *La Nova Revista*, 1927, núm. I. 1).

El nom de les llengües, com la variació, també és una qüestió ideològica i política. L'acceptació d'un sol nom genèric manifesta el grau de cohesió de la comunitat que comparteix l'idioma. I igualment com en la diversitat diatòpica, la voluntat de recórrer a realitats més petites respecte a la unitat major pot tenir direccions diferents, les mateixes que he indicat en parlar de la varia-

ció dialectal: qui tria la denominació a partir del lloc determinat petit o ho fa per donar vigor al territori propi en perjudici del territori unitari general, és a dir, practica el localisme, actitud que es dona en major o menor grau segons la realitat sociolingüística de la llengua: a major anormalitat, major tendència a denominacions específiques reivindicatives de parcel·les petites; o bé defensa una denominació diferent a la genèrica solament per afeblir i difuminar definitivament la comunitat general en benefici d'una nova comunitat que es considera més gran i més prestigiosa, encara que històricament, lingüísticament, culturalment sigui aliena.

Hom observa que cada vegada és més ostensible la tendència d'uns a rebutjar el terme *català -ana*, com a nom i com a adjectiu, i d'uns altres, sota el temor de l'amenaça secessionista, a accedir-hi i a incrementar-la, sense adonar-se que la concessió no pot ésser altre fenomen que el renegament d'una identitat solidària històrica. Això fa fins i tot que, en alguns territoris i en alguns àmbits, per a parlar de la llengua catalana es recorri a eufemismes, talment com s'actua amb els tabús, del tipus *llengua comuna*, *llengua compartida*, *la nostra llengua*, etcètera.

9. Normatives alternatives

Una de les manifestacions més contundents de l'amenaça de la separació és la producció de normativa alternativa a l'establerta oficialment per a una llengua nacional. No és debades que existeixi la creença popular que la diferència entre una llengua i un dialecte és que aquella té una gramàtica i aquest, no; certament que no és així, però no és menys veritat que aquesta opinió respon al caràcter emblemàtic que tenen la gramàtica i el diccionari normatius en qualsevol idioma.

La resistència forta a l'acceptació de les normes gramaticals i lèxiques que resultaren de la labor que liderà Pompeu Fabra responia en el fons a una actitud especialment pregona de valorar correctament les conseqüències transcendents d'admetre o rebutjar allò que es proposava des de l'Institut d'Estudis Catalans. Sortosament Fabra n'era conscient, perquè ell com ningú coneixia la incidència política en la tasca de la confecció de les bases per a una llengua nacional. Diu Mila Segarra: «Fabra no volia ni diferents centres codificadors, ni normes independents per molt que poguessin confluïr, i molt menys ortografies autònomes per a cada un dels països de llengua catalana» (p. 214). Fer una gramàtica o un diccionari alternatius als reconeguts acadèmics és la declaració d'hostilitat lingüística simbòlicament més greu possible, al marge de l'assumpció social que podrà tenir la proposta que hom faci. Res pot anar més en contra de la unitat lingüística que l'elaboració d'una normativa específica per a un territori, encara que sigui en nom del respecte a la variació; vegem, si no, quines llengües fortes, amb poder, tenen actuacions d'aquesta mena.

Una mostra de l'error de creure que dues llengües són distintes segons les diferències gramaticals i lèxiques o el grau d'intel·ligibilitat entre llurs parlants és l'acceptació aberrant per

part també de lingüistes i de gramàtics que una normativa alternativa no és perillosa ni secessionista si s'assembla prou a l'establerta per a tots; ignoren que encara que hi coincidís completament, el sol fet d'haver-la elaborat i d'intentar formalitzar-la significa ras i curt la voluntat i la convicció de codificar per a un idioma distint.

És just que critiquem que els polítics intervinguin, com ho fan, en qüestions de normativa lingüística. Però ho fan, en siguin prou conscients o no, perquè el procés de normativització, sobretot en allò que té a veure amb l'acceptació dels localismes, incideix en la política, perquè és un procés ideològic. Enric Prat de la Riba no va tenir inconvenient a intervenir, en condició de polític, en la polèmica entorn de la normativa de Pompeu Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans, tot defensant-la sense pal·liatius i demanant clarament que la societat l'acceptés.

10. Disciplina lingüística i lleialtat nacional

La disciplina quant a la normativa esdevé imprescindible, perquè té un paper essencial: fer que la llengua que hom parla sigui una i no una altra. Pompeu Fabra ho entengué així, fins al punt que relacionà la fidelitat a la preceptiva gramatical i lèxica amb el patriotisme: «L'escriptor qui menysprea o ignora la tasca del gramàtic és un mal escriptor i un *mal patriota*» (la cursiva és meva) (*La Revista*, I, núm. 2 [10 de juny de 1915]). «Que no puguin dir això de vosaltres, escriptors actuals; perquè d'això sí que no sabrien absoldre-us i us tindrien, amb raó, per uns mals escriptors i *per uns mals patriotes*» (la cursiva és meva) (Fabra, p. 30).

Si bé és comprensible que en les diverses comunitats els parlants es lamentin de les dificultats de les normes, especialment d'aquelles que els són més evidents, les ortogràfiques; que les vegin, a més, com unes dificultats gratuïtes que podrien simplificar-se molt; que es queixin que no escrivim com parlem, idea que no se sap ben bé què vol dir; malgrat tot això, no és casual que les societats que han intentat canviar l'ortografia fa ben poc, França, Alemanya, Portugal, han fracassat. I és que és inútil i erràtic cercar en la normativa la lògica, la raó, la coherència totals. Fabra n'era ben conscient. Deia, per exemple:

El greu que em podia saber de renunciar al triomf de totes aquelles meves solucions que no aconseguiren d'ésser incorporades a aquell sistema ha desaparegut davant el fet de la seva adopció per la generalitat dels qui escriuen en català; els pocs adversaris del sistema de l'Institut no farien pas, ells tampoc, un sistema que complagués a tothom [...]. Aquesta consideració els hauria de portar a depositar llur actitud d'intransigència... (Fabra, p. 123).

Encara que a l'hora de valorar la codificació hom tendeix, solament amb una mica de raó, a relacionar-la especialment amb un determinat territori de la llengua, aquesta és una suposició que estrictament no es dona mai. Així, respecte al català s'ha dit que Barcelona ha estat l'exemple per a la seva normativització: qui afirma això no ha sentit mai, diccionari i gramàtica

de Pompeu Fabra en mà, com es parla a Barcelona. Ni en la fonètica, ni en el lèxic, ni en la morfologia, ni en la sintaxi, a Barcelona no es parla segons el codi fabrià. Altra cosa és que hi hagi solucions lèxiques, morfològiques i sintàctiques diatòpiques que no apareguin al diccionari i a la gramàtica, però això no significa que el que hi és formi part de cap dialecte en particular.

Pompeu Fabra explicava:

En realitat, si cada escriptor escrivia en el seu català —no en el català de la gent ínfima de la seva encontrada sinó en el de la gent més culta—, les divergències que apareixerien en la llengua literària no foren potser, ja avui dia, tan grosses com molts pensen, i es de creure, venint temps favorables a la nacionalitat catalana, que aquestes divergències anirien atenuant-se, i una compenetració s'aniria operant entre la llengua literària i el llenguatge de la capital —no el barceloní d'avui dia, sinó un barceloní tot altre, deslliurat de castellanismes, influenciat per tots els altres parlars catalans, enriquit, refinat—: el futur parlar de la futura capital de Catalunya! (Lamuela-Murgades, p. 170-172).

11. La codificació de la llengua catalana de Pompeu Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans

L'obra gramatical i lèxica de Pompeu Fabra i l'obra preceptiva de l'Institut d'Estudis Catalans han rebut, tan fortament com injustament, les conseqüències dels judicis i els prejudicis a què m'he referit, a l'hora de valorar els treballs respectius.

S'ha afirmat i repetit que Fabra i l'Institut defensen exclusivament el català de Barcelona, els dialectes centrals i orientals. Una asseveració com aquesta demostra, com acabo d'afirmar, tant de desconeixement, que no valdria la pena d'entrar-hi. Afirmava amb contundència a *Què ha d'ésser la llengua literària?*, al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, abril de 1918, p. 49-54:

No, la llengua catalana no és just lo que es parla a Barcelona, sinó lo que es parla dins tots els territoris de nissaga catalana no contagiats ni tarats de castellanisme, lo que s'hi parla segons la pura tradició dels nostres grans escriptors del segle XIV i XV [...]. Aquesta llengua se conserva tan bé dins de les regions valencianes fora la capital com dins el Principat inclús Barcelona, i millor que en el Principat i que en el Reine de Valencia se conserva en les Balears, gràcies a Déu. Per lo tant, per fixar la llengua literària, per establir lo que és el català literari, el català genuí, autèntic, de bona mena, no ens basta lo que es parla a Barcelona.

Sabé descobrir que rere l'acusació de barcelonisme lingüístic s'amagava la voluntat de separació, tot creant l'hostilitat en contra del Principat: «El nostre desig de formar, com pertot arreu, una llengua literària per damunt les varietats dialectals de la llengua parlada, ells (els detractors del sistema gramatical de l'Institut) la titllen de «barcelonisme», i així procuren atreure'ns l'animadversió de les diferents regions. Si rebutgem com a il·literàries les formes *valtros*,

sebre, els diran que és perquè no són barcelonines. Però ells no diuen que també rebutgem les formes barcelonines *vosatros* i *sapiguer*» (del «Discurs» dels Jocs Florals de Mataró de 1918).

Tant Pompeu Fabra com l'Institut d'Estudis Catalans han considerat i consideren tots els parlars catalans; i com més s'avança en la feina, més, perquè es coneixen millor.

La confecció d'una llengua literària pot fer-se fonamentalment mitjançant dos mètodes: l'unitarista i el composicional. És a dir, el que es basa solament o gairebé exclusivament en un sol parlar (unitarista) o el que els té en compte tots (composicional).

Cap dels dos mètodes per si mateix no és ni bo ni dolent. Tot depèn de la caracterització de la variació. Així, un grup de parlars molt diferenciats haurà d'ésser tractat pel mètode unitarista. En canvi, un grup de parlars relativament poc diferenciats podrà ésser tractat més còmodament pel mètode composicional.

Ningú no pot negar amb arguments de pes que la llengua literària catalana s'ha bastit sobre la base del criteri composicional. Certament que els parlars centrals hi tenen més protagonisme, però hi ha unes raons històriques, polítiques, econòmiques, culturals, de què hom mai no pot prescindir, que ho justifiquen.

Recordem unes paraules que Fabra pronuncià l'any 1918: «Molts valencians i balears creuen encara que l'obra d'unificació del català escrit suposaria la supeditació de llurs varietats dialectals al català de Catalunya. No, no es pretén de supeditar cap varietat a una altra; es tracta simplement que, dins cadascuna de les tres grans regions de llengua catalana, es realitzi una obra de depuració, de redreçament de la llengua» (Fabra, p. 77-78). I va reservar als valencians i als balears la tasca de seleccionar les propostes basades en el coneixement directe de les pròpies varietats.

Qui ha aprofundit en la seva labor de normativització i en la de l'Institut d'Estudis Catalans sap que hi són presents immancablement, entre d'altres, els següents punts de vista: 1) Tradició (al *Diccionari* trobem *granera*, *arena*, *corder*, *nirvi*, etcètera). 2) Extensió geogràfica (al *Diccionari* trobem *melic*, *madeixa* ('*troca*'), *torcar* ('*netejar*'), etcètera). 3) Suplència d'un castellanisme (*arrasit*, per «despejat», *femeller*, per «mujeriego»). 5) Popularitat o formes emblemàtiques (*fèl sobreeixit* al costat d'*ictericia*, *eixir* al costat de *sortir*). 6) Aprofitament de matisos (oposició semàntica o gramatical: *llançar/llençar*; *aquest/aqueix*; *ací/aquí*; *seu*, *seus/llur*, *llurs*).

L'Institut d'Estudis Catalans ha hagut de viure situacions diverses que n'han condicionat l'actitud respecte a l'equilibri entre unitat i variació. En la seva fundació l'any 1907, els coneixements científics sobre la variació eren relativament minsos i sobretot poc sistematitzats. Altrament les possibilitats de mobilitat feien relativament difícils les relacions directes entre parlants dels diversos territoris de la llengua catalana. De tota manera, penso que no seríem exactes si no atribuïem al concepte de «llengua nacional» que tenia tan assimilat Pompeu Fabra la posició de cautela a fer una normativa excessivament descriptiva i oberta a la diversitat diatòpica. El català necessitava les pautes per a penetrar sense dificultats sobretot en els àmbits

de la ciència, de la recerca en totes les àrees del coneixement, del pensament, de la creació literària; sense això, el procés de normalització que era possible d'accelerar gràcies al sentiment nacionalista o catalanista que s'enfortí no hauria conduït enlloc. Quan Enric Prat de la Riba fundà l'Institut d'Estudis Catalans, pensà especialment en la necessitat ineludible que la llengua catalana fos el mitjà d'expressió en les obres de més alta volada en tots els terrenys i que, doncs, no s'hagués de procedir a la humiliant substitució diglòssica per la llengua espanyola justament en els àmbits més cultes i formals.

Pompeu Fabra volgué resoldre un buit que podia ésser fatal per al català: el del seu ús en els registres més elevats; ordenà el català literari. Si hom revisa la documentació en què es reflecteixen les discussions entorn de les propostes per a la normativa lèxica i gramatical, s'adona que la qüestió de la variació no hi té un pes específic especialment rellevant. És a dir, en general Fabra havia sabut transmetre als seus col·laboradors el concepte de «llengua nacional» que va ésser predominant en la confecció de la gramàtica i del diccionari.

Probablement, si la Renaixença que va viure Catalunya s'hagués produït en termes semblants en algun altre territori, hauria estat allí on s'hauria forjat la codificació del català. Però les coses són com són i la història és la que és.

Posteriorment, durant el segle XX i ara a principis del XXI, l'Institut d'Estudis Catalans ha crescut considerablement en nombre de membres, sense comparació respecte a principis del segle passat. Les possibilitats i les necessitats d'intercanvis científics, literaris, de pensament també són molt més freqüents i factibles i imprescindibles. En el nou context, l'Institut no ha volgut abandonar les línies generals que inspiraren Fabra en l'elaboració de la normativa. Però el panorama polític i cultural obliga a unes atencions especials i diferents respecte a les que eren necessàries fa un segle. Precisament la divisió politicoadministrativa que s'ha consagrat amb la democràcia comporta que hi hagi d'haver un capteniment peculiar quant a la relació unitat/variació. Altrament, l'Institut d'Estudis Catalans ha estat reconegut com l'autoritat lingüística per a tots els territoris de llengua catalana, i no solament per a Catalunya, la qual cosa, hem de dir-ho clarament, ha creat suspicàcies i recels fora del Principat, els quals han estat i són manipulats políticament en benefici d'interessos que sovint amenacen amb la ruptura. El coneixement científic i històric de la variació ha avançat molt, la qual cosa permet aplicar més objectivitat a les decisions sobre l'acceptació dels dialectalismes.

Hi ha un fet que em sembla el més simptomàtic pel que fa a la voluntat de l'Institut d'Estudis Catalans de considerar la variació: l'acollida en el seu si, per voluntat pròpia, que s'ha reflectit explícitament en els estatuts i en el reglament de la corporació, de representants de tots els territoris de la llengua catalana. Així, en el cas concret de l'elaboració i actualització de la codificació, els processos a la Secció Filològica i a l'Institut en general permeten que siguin científics de les principals zones de llengua catalana els qui proposin i defensin la variació gramatical i lèxica que cal incloure-hi. El funcionament de la Secció Filològica i de l'Institut d'Estudis Catalans fa, per descomptat, del tot innecessària l'existència de qualsevol

altra pretesa iniciativa de confecció de normativa de la llengua catalana. Basta veure els percentatges de membres de la Secció Filològica i de l'Institut d'Estudis Catalans que són de fora del Principat de Catalunya; ells són els primers a reconèixer que una sola llengua ha de tenir un sol fòrum on decidir-ne la preceptiva; un fòrum, això sí, obert a la realitat sociolingüística diversa i a les diverses sensibilitats.

12. Alguns criteris de tractament de la variació establerts per l'Institut d'Estudis Catalans

Encara que l'Institut d'Estudis Catalans no ha elaborat acadèmicament uns criteris ben delimitats quant a l'ús sociolingüístic de la variació dialectal, és obvi que en la confecció de la normativa lèxica i gramatical aplica uns principis generals que la Secció Filològica ha aprovat.

Probablement, allò que més s'acosta a l'intent de concreció d'un model de llengua pel que fa al tractament de la diversitat dels parlars és la proposta que la Secció Filològica ha fet per a l'estàndard oral; m'apresso a subratllar dues coses: primerament, que es tracta de l'oralitat i, doncs, no de la llengua literària, i, segonament, que fins ara ha enllestit provisionalment l'estàndard per a la fonètica i per a la morfologia; són en curs d'elaboració el de la sintaxi i el del lèxic. Cal, però, afegir que l'oralitat no es correspon amb el registre col·loquial exclusivament, sinó que també es refereix al formal, que s'ha d'aplicar, per exemple, en els mitjans de comunicació orals o audiovisuals.

En destacaré alguns aspectes al meu entendre essencials per al tema que ens ocupa. Per tal de no fer feixuc el text escrit, no posaré entre cometes alguns passatges que, en canvi, són una transcripció literal de parts dels treballs esmentats.

D'antuvi s'hi declara que la normalització del català exigeix una varietat estàndard, que s'ha de caracteritzar pel valor de disponibilitat general dins la pròpia comunitat de parlants i pel caràcter referencial per a cadascun dels individus de la mateixa comunitat: un estàndard que sigui realment la varietat lingüística informadora de la cultura, per tal de dinamitzar justament la dimensió nacional de la llengua catalana.

La base de què ha partit l'Institut d'Estudis Catalans és la de la perspectiva composicional (veg. 11.), basada en les diverses solucions polimòrfiques: una varietat de la llengua que contingui suficients elements comuns al diasistema, però que no sigui unitarista, sinó múltiple, amb opcions alternatives en funció de les grans varietats territorials del català. No es tracta de crear una varietat supradialectal elaborada artificiosament, sinó de reforçar els trets en què coincideixen les grans modalitats dialectals.

L'estàndard no té la funció de suplència o de substitució de cap altra varietat en ús, sinó que ha de tendir a contribuir a obtenir un major rendiment del sistema.

Els principis generals que caracteritzen l'estàndard proposat són els següents: 1. Es distingeix, d'una banda, l'àmbit general *versus* l'àmbit restringit de les solucions, i, de l'altra banda, el registre més formal *versus* el registre menys formal o informal. 2. Es consideren de l'àmbit general els trets lingüístics que són vius almenys en dos dels cinc grans dialectes territorials: septentrional, balearic, central, nord-occidental i valencià; es consideren, en canvi, de l'àmbit restringit els trets que són vius solament en un determinat dialecte; tanmateix, aquests poden gaudir d'un gran prestigi en llur àmbit i ésser recomanables per a missatges per a receptors lingüísticament uniformes. 3. Pot ésser admissible que hom s'adreci a la totalitat del domini de la llengua o a una àrea que no sigui lingüísticament la de l'emissor i que, en canvi, empri trets exclusius del seu dialecte, quan aquests han adquirit un prestigi literari i, doncs, llur comprensió no és problemàtica. 4. Cal distingir entre nivells d'alt grau de formalitat i d'altres de menys formals, i l'ús s'ha de saber adequar de manera que no provoqui ni incomprensió ni sentiments de rebuig. 5. Cal que l'emissor sigui coherent en l'elecció del model; és a dir, no ha de barrejar, per exemple, trets propis dels parlars occidentals o meridionals amb d'altres propis dels orientals. 6. Hom diferencia entre solucions pròpies i solucions admissibles; les primeres són les plenament adequades i, doncs, es poden utilitzar sense limitacions en tots els registres; les admissibles són les que tenen unes altres formes alternatives —les pròpies i comunes corresponents—, que són preferibles i que convindria, per tant, que les substituïssin, especialment en els registres més formals; finalment, hi ha les solucions no recomanables, perquè resten fora de la llengua correcta o adequada.

Conclusions

- 1) Les denominacions *llengua* i *dialecte* són sempre connotades sociolingüísticament per qüestions de prestigi i, sobretot, de poder.
- 2) Els dialectes o la variació són la realitat natural i habitual en l'ús lingüístic. Les llengües són l'abstracció artificial, que ha de prescindir de bona part de la variació.
- 3) La diferència entre llengües no es basa principalment en el criteri d'intel·ligibilitat, sinó en la voluntat sociopolítica de voler ésser part d'un grup, un poble, una nació determinats.
- 4) El procés de mundialització en els diversos nivells provoca una igualació en la variació que afavoreix els dialectes de més prestigi i poder, en perjudici de la resta.
- 5) Arreu hi ha actituds d'autoodi i d'autoestima respecte als diversos dialectes, segons la categoria social de què gaudeixin.
- 6) La situació de subordinació i d'anormalitat sociolingüística en què viu secularment la llengua catalana condiona decisivament la valoració i la consideració que els catalanoparlants fan de la variació diatòpica.
- 7) La divisió politicoadministrativa dels territoris de llengua catalana genera una concepció anòmala de la variació, perquè la magnifica, fins i tot, en el grau d'intel·ligibilitat.

8) Aquesta divisió politicoadministrativa afavoreix la separació d'allò que històricament s'havia unit i, doncs, alimenta els sentiments secessionistes.

9) La sublimació dels trets distintius aboca o bé a un localisme de perímetres massa reduïts o bé a la substitució definitiva de la llengua autòctona per la dominant a tot l'Estat.

10) Si un grup de parlars no assoleix una unitat sòlida elaborada, mai no podrà constituir-se llengua; es perpetuaria una fragmentació en micro sistemes tancats, vàlids cadascun per a poquíssimes persones.

11) En el recurs a la variació en l'ús lingüístic cal tenir molt en compte el context en què aquest es produeix: àmbit general o restringit, ensenyament escolar, registre formal o no formal, etcètera.

12)) El tractament de la variació en la unitat no és enlloc una qüestió objectiva, sinó essencialment ideològica i política.

13)) Els conceptes *llengua* i *nació* estan estretament fusionats i són, doncs, interdependents. Pompeu Fabra és el lingüista que més clarament ha expressat la idea de *llengua nacional* en l'ordenació del català literari.

14) El pas de dialectes a llengües és un procés que va de l'heterogeneïtat a l'homogeneïtat. I el procés mai no es pot dir que és tancat definitivament: una homogeneïtat assolida pot esdevenir novament heterogeneïtat.

15) La unitat de les llengües es fa palesa en l'establiment de l'escriptura des de l'oralitat. L'acceptació de les normes ortogràfiques és l'acte simbòlic principal de reconeixement d'una llengua nacional.

16) La variació és un tresor de dues cares, perquè pot esdevenir l'instrument principal per a la secessió de grups de parlants.

17) Semblantment a la variació, el nom de les llengües és també una qüestió ideològica i política.

18) La manifestació més amenaçadora de la unitat lingüística és la proposta de normatives alternatives i la creació d'ens diversos que les elaboren, tinguin o no tinguin èxit social. I també l'oposició a l'ús d'una sola denominació per a una sola llengua.

19) La disciplina lingüística és imprescindible per a la unitat de la llengua, més enllà dels gustos personals.

20) La llengua catalana ha estat codificada des de la metodologia composicional.

Mai la codificació d'una llengua de cultura no es pot basar en un dialecte determinat. L'acusació de barcelonisme respecte a la codificació fabriana és absurda o malèvola.

21) L'Institut d'Estudis Catalans s'ha mantingut fidel a l'herència de Fabra en allò que fa referència al concepte *llengua nacional* i, per tant, al tractament de la variació en la unitat.

Bibliografia

- AA.DD. (1984). *Els Països Catalans: un debat obert*. València.
- ARGENTER, J.A. (ed.) (2000). *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona.
- BADIA I MARGARIT, A.M. (1964). *Llengua i cultura als Països Catalans*. Barcelona.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Volum I. 1907-1942*. Barcelona.
- FABRA, Pompeu (1932). *El català literari*. Barcelona.
- Homenatge a Pompeu Fabra 1868-1948* (1998). Barcelona.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona.
- MANENT, Jordi (2005). *Pompeu Fabra a l'exili*. Barcelona.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1984). «Què és el 'normal' en la normalització lingüística?». *Revista de Llengua i Dret* [Barcelona], núm. 3 (abril), p. 65-68.
- (1986). *Llengua catalana*. Barcelona.
- (1988). «Connotacions i derivacions sociolingüístiques dels conceptes 'llengua' i 'dialecte'». *Zeitschrift für Katalanistik* [Frankfurt del Main], núm. 1, p. 36-51.
- (1993). *The First International Catalan Language Congress, Barcelona, 13-18 October, 1906*. A: FISHMAN, Joshua A. (ed.). *The Earliest Stage of Language Planning. The «First Congress» Phenomenon*. Berlín; Nova York, p. 47-67.
- (1993). *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Significació sociolingüística*. Barcelona.
- NADAL, Josep M. (2005). *La llengua sobre el paper*. Girona.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1908). *Importància de la llengua dins del concepte de la nacionalitat*. A: *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona, p. 665-669.
- Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona Octubre de 1906* (1985). Barcelona. [Edició facsímil]
- Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I. Fonètica* (1990). Barcelona.
- Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. II. Morfologia* (1993). Barcelona.
- SAGARRA, Mila (1998). *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona.
- VALLVERDÚ, Francesc (cur.) (1980). *Pompeu Fabra. La llengua i la seva normalització*. Barcelona.
- VENY, Joan (1982). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca.